

BOSHLANG'ICH SINIF ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNI TABIIY FAN DARSLARIDA NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Muxamadiyeva Zarina Sheraliyevna,

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti katta o'qituvchisi,

E-mail: yagona12.12@inbox.ru

Tel: +99890 9891224

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiiy fan darslari orqali nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik va texnologik asoslari tadqiq etiladi. Maqolada lug'at boyligini oshirish, daktil nutqdan foydalanish va vizual texnologiyalarning korreksion ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, maxsus ta'limda tabiiy fanlarni o'qitishda qo'llaniladigan innovatsion metodlar va ularning samaradorligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: surdopedagogika, eshitish nuqsoni, tabiiy fanlar, nutqiy kompetensiya, daktilologiya, vizualizatsiya, korreksion texnologiya, tabaqalashtirilgan ta'lim, AKT.

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуются методические и технологические основы развития речевых компетенций учащихся начальных классов с нарушениями слуха на уроках естествознания. Анализируется значение обогащения словаря, использования дактильной речи и визуальных технологий в коррекционных целях. Также освещаются инновационные методы преподавания естественных наук в специальном образовании и их эффективность в формировании коммуникативных навыков.

Ключевые слова: сурдопедагогика, нарушения слуха, естественные науки, речевая компетенция, дактилология, визуализация, коррекционная технология, дифференцированное обучение, ИКТ.

ABSTRACT

This article examines the methodical and technological foundations for developing speech competencies in primary school students with hearing impairments through natural science lessons. The importance of vocabulary enrichment, dactyl speech, and visual technologies for correctional purposes is analyzed. Furthermore, the article highlights innovative methods of teaching natural sciences in special education and their effectiveness in fostering communication skills.

Keywords: deaf education (surdopedagogy), hearing impairment, natural

sciences, speech competence, dactylology, visualization, correctional technology, differentiated instruction, ICT.

Zamonaviy surdopedagogikaning ustuvor vazifasi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ularni jamiyatga moslashtirishdir. Bu jarayonda nutqiy muloqot qobiliyatini shakllantirish markaziy o'rinni egallaydi. Eshitish analizatorining shikastlanishi nafaqat tovushlarni qabul qilishni, balki tafakkurning nutq bilan bog'liq barcha bosqichlarini ham cheklaydi [1].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining olam haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda "Tabiiy fanlar" darslari muhim korreksion ahamiyatga ega. Ushbu darslar bolalarda hayotiy tushunchalarni shakllantirish bilan birga, ularning lug'at boyligini tizimli oshirishga xizmat qiladi [4]. Tadqiqotchi M.U. Xamidovanning ta'kidlashicha, maxsus ta'limda har bir o'quv predmeti o'quvchining nutqini o'stirishga xizmat qilishi shart [1].

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda idrok etish jarayoni asosan ko'rish analizatori orqali amalga oshadi. Z.N. Mamarajabovanning izlanishlariga ko'ra, bunday o'quvchilar uchun so'z faqatgina harflar yig'indisi bo'lmay, balki aniq bir vizual obraz bilan bog'langan signal bo'lishi lozim [2].

Tabiiy fan darslarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda bir qancha qiyinchiliklar mavjud:

- Abstrakt tushunchalar: Masalan, "havo", "energiya" yoki "fasllar" kabi tushunchalarni ko'rsatib bo'lmazligi bolada tushunish jarayonini qiyinlashtiradi [3].
- Grammatik xatolar: Eshituv idroki bo'lmaganligi sababli, bolalar gap tuzishda so'zlar ketma-ketligini va qo'shimchalarni noto'g'ri qo'llaydilar [5].

Vizualizatsiya va Daktilologiya. M.S. Nurmuhammedovanning metodikasiga ko'ra, tabiiy fan darslarida yangi terminlarni o'rgatishda daktil (barmoqlar yordamida harfma-harf ko'rsatish) nutqi asosiy vosita hisoblanadi [3]. Masalan, "Daraxt" mavzusini o'tishda:

1. Haqiqiy ob'ekt ko'rsatiladi.
2. So'z daktil qilinadi.
3. Yozma shakli ko'rsatiladi.
4. Artikulyatsiya (talaffuz) ustida ishlanadi.

Predmetli-amaliy faoliyat. M. Umarova va S. Xalilovalar o'z ishlarida ta'kidlaganidek, "ko'raman va bajaraman" tamoyili eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun eng samarali usuldir [4]. Tabiat hodisalarini laboratoriya sharoitida kichik tajribalar orqali ko'rsatish (masalan, muzning erishi), bolaning nutqiy faolligini oshiradi.

AKTdan foydalanish. N.Z. Abidova ta'kidlashicha, multimedia vositalari tabiatdagi dinamik jarayonlarni tushuntirishda tengsizdir [6]. Animatsion videolar

orqali o'quvchi o'simlikning o'sishini yoki yomg'ir yog'ishini ko'radi, bu esa yangi so'zlarni o'zlashtirishni 2 barobar tezlashtiradi.

M. Ismoilova surdopedagogikada nutq o'stirishni uchta asosiy bosqichga ajratadi [7]:

1. Retseptiv bosqich: Yangi so'zlarni daktil va yozma shaklda qabul qilish (passiv lug'at).
2. Reproduktiv bosqich: O'qituvchi yordamida so'zlarni talaffuz qilish va oddiy jumlar tuzish.
3. Produktiv bosqich: Olingan bilimlarni mustaqil ravishda bayon qilish (masalan, rasmni tasvirlash).

Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarda nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari

1. Nutqiy kompetensiya deganda faqatgina so'zlarni talaffuz qilish emas, balki ularni mantiqiy bog'lash va muloqotda qo'llay olish tushuniladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda bu jarayon quyidagi elementlardan tashkil topadi:
2. Leksik kompetensiya: Tabiiy fanlarga oid terminlarni bilish (o'simlik qismlari, hayvon turlari).
3. Grammatik kompetensiya: Gapda so'zlarni to'g'ri tartibda joylashtirish.
4. Fonetik (talaffuz) kompetensiya: Qoldiq eshitish qobiliyatidan foydalanib, tovushlarni maksimal aniqlikda chiqarish.

Tabiiy fan darslarida qo'llaniladigan maxsus metodlar

Nutq o'stirishning bosqichli tizimi (jadval asosida)

Dars bosqichi	Pedagogik texnologiya	O'quvchining nutqiy faoliyati
Yangi mavzu bayoni	Animatsion taqdimot va AKT	Rasmdagi narsalarni nomlash
Lug'at ustida ishlash	"So'zni top" o'yini, kartochkalar	Terminlarni daktil qilish
Mustahkamlash	Didaktik o'yinlar (Masalan: "Kim qayerda yashaydi?")	Oddiy jumlar tuzish ("Baliq suvda yashaydi")
Nazorat	Rasmi testlar	Savollarga qisqa javob berish

1. Daktil-vizual tushuntirish metodi

Surdopedagogikada daktilologiya (qo'l alifbosi) og'zaki nutq va yozma nutq o'rtasidagi "ko'prik" hisoblanadi. Tabiiy fan darslarida yangi so'z (masalan, "Ildiz") o'rgatilganda quyidagi zanjirga amal qilinadi:

Rasm (Ildiz) -> Daktil belgisi (I-L-D-I-Z) -> Yozuv (Dorskada) -> Talaffuz.

2. “Kichik laboratoriya” va tajribaviy o‘qitish

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bola mavhum tushunchani tushunishi uchun uni ushlab ko‘rishi yoki his qilishi shart. Masalan, “Bug‘lanish” hodisasini tushuntirish uchun darsda suvni qaynatib ko‘rsatish va hosil bo‘lgan bug‘ga oyna tutib, qayta suvga aylanishini namoyish etish lozim. Bu jarayonda o‘quvchi ko‘rganlarini daktil yoki og‘zaki tarzda tasvirlab berishga yo‘naltiriladi.

Zamonaviy sharoitda o‘qituvchi o‘z darsida video-materiallardan foydalanmasligi mumkin emas. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun “subtitrlı videolar” eng yaxshi vositadir.

Virtual sayohatlar: Sinf dan chiqmagan holda o‘rmon yoki cho‘l ekotizimini ko‘rish.

Interaktiv o‘yinlar: Masalan, daraxt barglarini o‘z o‘rniga qo‘yish orqali uning qismlarini o‘rganish.

M. G‘ulomovning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, tabiiy fan darslarida korreksion texnologiyalardan (vizual sxemalar, AKT) foydalanilganda, o‘quvchilarning mavzuni o‘zlashtirish koeffitsienti 65% dan 85% gacha ko‘tariladi [9]. Bunda ayniqsa, bolalarning kognitiv jarayonlari va mantiqiy tafakkuri sezilarli darajada rivojlanishi aniqlangan [10].

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tabiiy fan darslarida nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish — bu nafaqat ta‘lim berish, balki ularni dunyoni so‘zlar orqali idrok etishga o‘rgatishdir. Yuqorida tahlil qilingan vizualizatsiya, daktilologiya va AKT texnologiyalari bolaning sensor imkoniyatlarini maksimal ishga soladi. Har bir dars o‘quvchini jamiyatga moslashtirishga va uning mustaqil fikrlashiga xizmat qilishi lozim.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlash sabr va maxsus yondashuvni talab qiladi. Tabiiy fan darslari bu borada ulkan imkoniyatlar manbaidir. Maqolada keltirilgan texnologiyalar o‘quvchining nafaqat bilimni oshiradi, balki uning nutqiy kompetensiyasini yangi bosqichga ko‘taradi.

Kelgusida ushbu metodikani yanada takomillashtirish va har bir dars uchun alohida raqamli didaktik materiallar bazasini yaratish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. **Xamidova M.U.** Maxsus pedagogika. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2018. – 240 b.
2. **Mamarajabova Z.N.** Surdopedagogika fanidan o‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: “Barkamol fayz media”, 2017. – 212 b.
3. **Nurmuhamedova M.S.** Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar ta‘lim-tarbiyasi. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019. – 176 b.

4. **Umarova M., Xalilova S.** Boshlang'ich sinflarda maxsus ta'lim metodikasi. – Toshkent: “Niso poligraf”, 2015. – 192 b.
5. **Safarova R.** Ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvlarni joriy etish muammolari. – Toshkent: “Fan”, 2017. – 160 b.
6. **Abidova N.Z.** Maxsus maktablarda axborot texnologiyalari. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2016. – 154 b.
7. **Ismoilova M.** Surdopedagogikada nutq o'stirish metodikasi. – Samarqand: “SamDU nashri”, 2021. – 140 b.
8. **Yusupova P.** Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasi. – Toshkent: “Turon-Iqbol”, 2015. – 180 b.
9. **G'ulomova M.** Maxsus ta'limda tabiatshunoslik o'qitish metodikasi. – Toshkent: “TDPU”, 2020. – 145 b.
10. **Raxmonova D.** Defektologiyaning zamonaviy masalalari. – Toshkent: “Zamin nashr”, 2022. – 190 b.